Documents sobre el magisteri nacional a Menorca arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes (1939)

Xavier Motilla Salas

Són diverses les publicacions que sobre la Guerra Civil a Menorca i les seves conseqüències s'han anat publicant. Aquestes publicacions van des d'aquelles que representen el testimoniatge de les experiències viscudes pels seus protagonistes, i que s'han publicat en forma de memòries personals, fins als estudis històrics que expliquen i donen raó dels diferents fets i situacions viscuts, tot i que dissortadament, d'aquest darrer grup, de cabdal importància per establir-se un diàleg científic que es pugui confrontar amb les memòries personals per avançar en la construcció històrica dels fets passats, en disposam pocs actualment.

D'entre les primeres, és a dir les memòries personals, escrites tant des del bàndol dels vencedors com del bàndol dels vençuts, cal destacar-ne algunes com ara: *Menorca liberada. Sublevación de Ciudadela* (1941) de Josep Cavaller Piris, «Son hechos vividos... hechos relatados...» (1940) de Joan Thomás Riutort i «Así fue la rendición de Menorca» (1972) de Francesc Izquierdo Brotons, ambdues publicades a la *Revista de Menorca* l'any 1986, *Republicanos y rebeldes (memorias)* (1992) de Miquel Coll Gornés, *La guerra civil en Menorca 1936-1939. Relato histórico de un testigo* (1994) de Deseado Mercadal Bagur, *Mi vida militar y la Guerra Civil (1936-1940)* (1996) de Joan Martí Rotger, *Menorca 1939 ¿Liberación o rendición? Mi verdad* (2001) de Llorenç Vallori Coll i *La Guerra Civil y la represión de la posguerra. Memorias de un preso político* (2003) de

Bartomeu Pons Sintes, entre d'altres.[1] Malauradament, d'entre l'abundant bibliografia de memòries personals no n'hi ha cap que aporti dades significatives sobre la situació educativa de l'illa o que sigui el testimoniatge directe d'algun dels implicats en el sistema educatiu durant els mesos republicans de la guerra, és a dir, de memòries personals de mestres.

D'entre les segones, els estudis històrics, cal destacar especialment les aportacions dels historiadors Andreu Murillo Tudurí i Ignacio Martín Jiménez amb les obres *La Guerra Civil a Menorca (1936-1939)* (1997) i *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (2000).[2] Altres autors també han aportat dades interessants i complementàries des de línies d'investigació concretes, com ara l'emigració menorquina, principalment a les costes d'Algèria, en les obres de Jean-Jaques Jordi i Marta Marfany Simó,[3] les víctimes republicanes de la guerra i la posterior repressió franquista en l'obra d'Antoni Pons Melià,[4] així com la sèrie de treballs de Guillem Pons Pons sobre les víctimes de la persecució religiosa durant la guerra.[5]

[1] Les referències completes són: Josep CAVALLER PIRIS, *Menorca liberada. Sublevación de Ciudadela* (Ciutadella: Ediciones Ciudadela, 1941); Joan THOMÁS RIUTORT, «Son hechos vividos... hechos relatados...», *Revista de Menorca* (1986): 141-255; Francesc IZQUIERDO BROTONS, «Así fue la rendición de Menorca», *Revista de Menorca* (1986): 45-140; Miquel COLL GORNÉS, *Republicanos y rebeldes (memorias)* (Maó: Edició de l'autor, 1992); Deseado MERCADAL BAGUR, *La guerra civil en Menorca 1936-1939. Relato histórico de un testigo* (Maó: Edició de l'autor, 1994); Joan MARTÍ ROTGER, *Mi vida militar y la Guerra Civil (1936-1940)*, separata de *Revista de Ferreries* 3 (Ferreries: Ajuntament de Ferreries, Revista de Ferreries, 1996); Llorenç VALLORI COLL, *Menorca 1939 ¿Liberación o rendición? Mi verdad* (Ciutadella: Edició de l'autor, 2001); Bartomeu PONS SINTES, *La Guerra Civil y la represión de la posguerra. Memorias de un preso político* (Alaior: Centre d'Estudis Locals d'Alaior, 2003).

[2] Les referències completes són: Ignacio MARTÍN JIMÉNEZ, *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (Menorca: Edicions Nura, 2000), i Andreu MURILLO TUDURÍ, *La Guerra Civil a Menorca (1936-1939)*, Quaderns d'Història Contemporània de les Balears, núm. 8 (Palma: Edicions Documenta Balear, 1997). D'aquest últim autor són, també, les interessants aportacions: «Una introducció a la Guerra Civil a Menorca», *Revista de Menorca* (1986): 9-44; «La immediata postguerra a Menorca», *Lluc* (1977): 7-10 i «Els menorquins al desembarcament de Bayo», *Randa* (1976): 163-171.

[3] Jean-Jacques JORDI, «La migració menorquina al final de la Guerra Civil segons el fons de l'Arxiu d'Ultramar d'Aix en Provence i de l'arxiu Departamental de Marsella. Els episodis del Devonshire i de la Carmen Picó», *Revista de Menorca* (1986): 129-144 i Marta MARFANY SIMÓ, *Els menorquins d'Algèria* (Barcelona: Institut Menorquí d'Estudis, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002).

[4] Vegeu Antoni PONS MELIÀ, *Víctimes del silenci* (Maó: Menorca segle XX, 2001).

[5] Ens referim a les obres de Guillem PONS PONS, *Juan Huguet Cardona. Una vida entregada a Dios* (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1997); *Bartolomé Pons Sintes. Configurado con Cristo en su*

Tanmateix, una de les mancances més evidents a hores d'ara sobre la bibliografia existent sobre la Guerra Civil a Menorca fa referència a la situació del magisteri durant els anys en guerra (depuracions dels mestres desafectes a la República, organització de l'ensenyament primari a l'illa, creació d'una delegació del Consell de l'Escola Nova Unificada, popularització de l'ensenyament secundari mitjançant la concessió de beques, creació de milícies de la cultura, etc.) i la posterior repressió en el primer franquisme (depuració i repressió dels mestres desafectes al nou règim establert, exili i posterior tasca educativa d'algun d'ells en els països d'acollida, etc.). Una primera aportació la trobam en l'obra del periodista Santiago Miró *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil* (1998), en què l'autor analitza principalment la informació continguda en les actes de la Comissió Depuradora i la documentació que es generà a les Illes Balears en general, aportant dades referides al magisteri menorquí, tot i que malauradament no cita les fonts i tan sols ens informa que les actes esmentades caigueren fortuïtament a les seves mans.[6] Altrament, Eugenia Martínez Gorroño en l'obra *Españolas en Colombia: la huella cultural de mujeres exiliadas tras la guerra civil* aporta dades en un capítol específic sobre l'exili de la mestra alaiorenca Genovena Pons Rotger.[7] És aquest camp d'investigació, el de l'exili dels mestres menorquins i dels que desenvoluparen la seva activitat a Menorca, el que menys atenció ha despertat entre els historiadors menorquins en contraposició amb l'ingent tasca duta a terme pels estudiosos i historiadors de l'educació de l'àmbit d'influència de la llengua catalana, ja que són diversos i importants qualitativament els estudis que s'han anat realitzant en aquests darrers anys.[8] Finalment, Ignacio Martín Jiménez aporta dades sobre la situació de l'e-

muerte (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1999); *Bebieron el cáliz del señor. Sacerdotes de Menorca inmolados por la fe (1936)* (Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2000), i, finalment, *El beato José María Castell Camps. Mártir salesiano menorquín* (Barcelona: Inspectoría Salesiana Nuestra Señora de la Merced, 2001).

6 Vegeu Santiago MIRÓ, *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil* (Palma: Lleonard Muntaner Editor, 1998).

7 Vegeu Eugenia MARTÍNEZ GORROÑO, *Españolas en Colombia: la huella cultural de mujeres exiliadas tras la guerra civil* (Madrid: Fundaciones Españolas en el Mundo, 1999).

8 A banda de l'abundant bibliografia existent a hores d'ara en forma d'articles especialitzats, vegeu, per exemple, el conjunt d'aportacions recollides a les actes de les Jornades d'estudi i reflexió de la Universitat de Barcelona realitzades el desembre de 2002 a C. VILANOU; J. MONSERRAT (ed.), *Mestres i exili. Jornades d'estudi i reflexió* (Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, 2003); o les obres S. MARQUÈS, *L'exili dels mestres (1939-1975)* (Girona: Universitat de Girona, 1995), i S.

ducació a Menorca en temps de la guerra i en els primers anys del règim franquista a les obres *El sistema educatiu a Menorca (1800-1939). Una visió estructural* (2000) i les ja esmentades *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (2000), per bé que aquest autor analitza amb més profunditat les conseqüències que es produïren en l'ensenyament secundari.[9]

Recentment ha aparegut una interessant aportació sobre la situació del magisteri a Menorca arran de l'ocupació franquista l'any 1939, de la qual pretenem donar compte en aquesta ressenya, fruit del treball d'investigació i de recopilació de Jaume Serra i Barceló, director de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB), en què s'analitza la documentació que s'està aplegant a l'arxiu esmentat.[10] L'AMEIB és una institució cultural i educativa, creada oficialment pel Govern de les Illes Balears el 2001, però que ja funcionava des del bienni 1995-1996. És el segon museu que s'ha creat a l'Estat espanyol de manera oficial i el primer que combina alhora museu i arxiu. Ubicat a Inca (Mallorca) integren el seu fons documental i museístic la documentació provinent de l'antiga Secció Administrativa, Delegació o Direcció Provincial i Conselleria d'Educació i Cultura, la documentació generada per la Inspecció Educativa i per la Unitat de Programes Educatius, la documentació relativa als centres educatius de les Illes Balears i una col·lecció de mobiliari escolar, material didàctic, estris de laboratori, mapes, jocs infantils, llibres escolars i d'altres objectes relacionats amb el món de l'educació i de la cultura escolar.

Tal com ens informa el seu director, des de l'AMEIB, a poc a poc s'intenta reconstruir la secció denominada «Guerra Civil» a partir de documents descon-

MARQUÈS SUREDA; J. J. MARTÍN FRECHILLA, *La labor educativa de los exiliados españoles en Venezuela* (Caracas: Fondo Editorial de Humanidades y Educación-Universidad Central de Venezuela, 2002), entre d'altres. Sobre l'escola del primer franquisme i la depuració a Catalunya vegeu J. GONZÁLEZ-AGÀPITO; S. MARQUÈS, *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1996).

[9] Vegeu Ignacio MARTÍN JIMÉNEZ, *El sistema educatiu a Menorca (1800-1939). Una visió estructural* (Ciutadella: Institut Menorquí d'Estudis, Ajuntament de Ciutadella, 2000): 325-347 i Ignacio MARTÍN JIMÉNEZ, *Aportaciones a la historia de la Guerra Civil en Menorca* (Menorca: Edicions Nura, 2000): 110-133 i 248-255. Les dades aportades en ambdós estudis no presenten diferències substancials.

[10] La referència completa és Jaume SERRA i BARCELÓ (Introducció, transcripció i notes), *Documents sobre el magisteri nacional a Menorca arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes (1939)*, Seqüència 1, Quaderns d'Història de l'Educació de les Illes Balears (Inca: AMEIB, Servei d'Ordenació, Secció de Material Didàctic i Divulgació Educativa, 2002).

textualitzats localitzats a d'altres indrets. Hem de tenir en compte que la documentació que s'hi aplega —recopilada des d'altres arxius insulars i centralitzada ara en aquest— no pot ser completa a causa de l'expurgació documental que patiren els arxius oficials pel que fa als fons referits a la Guerra Civil i al franquisme, la qual cosa fa, per exemple, que no es conservi a les institucions públiques de les illes cap expedient complet de depuració.

El treball que ens ocupa consta de dues parts ben diferenciades, tot i que complementàries l'una de l'altra. En primer lloc, Jaume Serra ens ofereix una introducció a la situació del magisteri a l'illa de Menorca durant els anys 1936-1939 (pàg. 3-13) per, amb posterioritat, reproduir un estol de documents transcrits sobre el magisteri nacional arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes que s'han anat recopilant a l'AMEIB (pàg. 14-40). En total són quatre els documents que ens presenta Jaume Serra al seu Quadern d'Història de l'Educació: un informe de l'inspector en cap sobre la situació escolar a Menorca amb posterioritat a l'alliberament, un informe del Departament d'Informació de la FET i de les JONS sobre la conducta i la ideologia d'alguns mestres menorquins i els expedients de descàrrec de la directora de la Graduada de Ciutadella Margarida Florit Anglada —depurada i empresonada per desafecta al govern republicà— i del mestre Sebastià Gallat Serra, secretari de la FETE de Menorca i membre de la Comissió de Primera Ensenyança del govern republicà.

El primer —l'informe de la situació escolar menorquina immediatament després de l'ocupació franquista— era originalment una subcarpeta reutilitzada per classificar papers diversos del personal de la dècada de 1940 i es tracta d'un informe signat per Jaume Rosselló, inspector en cap provisional, elaborat arran del viatge que realitzà, poc temps després de l'ocupació franquista, per inspeccionar la situació educativa a l'illa. En aquest informe, més enllà de la terminologia pròpia del primer franquisme, es traspua la voluntat per part de l'inspector en cap de recuperar al més aviat possible la normalitat escolar, reiniciant les classes interrompudes per la guerra. Jaume Rosselló presenta a l'informe una llista, força incompleta, dels mestres propietaris dels quals es proposa la rehabilitació provisional, essent majoritàriament dretans o tebis en matèria política tots ells, i minimitzant al màxim les responsabilitats dels mestres menorquins addictes a la República. La llista dels mestres es complementa amb unes notes de Jaume Serra en què ens indica les signatures

provisionals dels expedients dels mestres esmentats que ens faciliten la consulta ulterior a l'AMEIB.[11]

El segon document és un informe sobre el comportament i la ideologia d'una sèrie de mestres, tot i que no hi consta la data ni el lloc de realització. Els mestres sobre els quals s'informa són: Maria Sanz Amantegui, Llorenç Pallicer Villalonga, Fernando Martínez Curto, Rosario Casado Lanchares, Francesc Cardona Carreras, Mariano Pérez Castanya, Margarida Sastre Hernández, Efigènia Taltavull Mota, Vicente Camarena Fayas, Maria Bals Orfila, Josefa Antinels Espuch, Sebastià Gallat Serra, Gabriel Coll Riera i Teresa Alemany Grillón. Tanmateix, pel segell que porta el document se sap que va ser fet per la FET i de les JONS i, a més, té l'avantatge d'haver-se elaborat, en part, a partir de les informacions provinents dels arxius de la Casa del Poble o d'organitzacions republicanes. A la llista de mestres presentat a l'informe es constata que molts d'ells eren desafectes a la causa republicana.

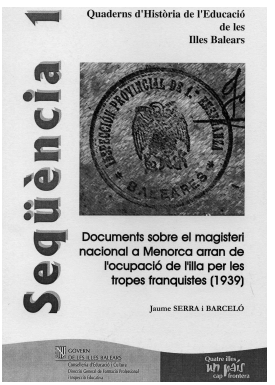
Finalment, el tercer i quart document fan referència als expedients de descàrrec de la directora de la Graduada de Ciutadella Margarida Florit Anglada —depurada i empresonada per desafecta al govern republicà— i del mestre Sebastià Gallat Serra, secretari de la FETE de Menorca i membre de la Comissió de Primera Ensenyança del govern republicà. Ambdós presenten a favor seu avals i informes favorables per reingressar al magisteri o continuar-hi, respectivament. El més interessant dels expedients de descàrrec que presenten tots dos, més enllà dels avals i informes de bona conducta, és comprovar el corporativisme o gremialisme existent entre el magisteri illenc no acusant els seus companys. Així, per exemple, a la pregunta «Indique cuanto sepa del periodo revolucionario, principalmente cuanto sepa relacionado con el desenvolvimiento público y administrativo del Ministerio, e indique asimismo la actuación que conozca de sus compañeros», Margarida Florit —que recordem fou depurada i empresonada per

[11] En concret, la llista de mestres que aporta Jaume Rosselló al seu informe i dels quals Jaume Serra ens facilita les signatures dels expedients guardats a l'AMEIB són: Margarida Florit Anglada, Maria Pi Pagès, Antònia Anglada Salord, Margarida Mercadal Morera, Àgueda Cardona Pons, Josefa Morera Ferrer, Margarida Sastre Hernández, Adela Ortega Martínez, Francesca Francisco Bosch, Caterina Sastre Hernández, Fortunata Janer Seguí, Rita Barber Orfila, Maria Bals Orfila, Caterina Villalonga Pons, Josefa Millás Mossi, Joan Socías Benasar, Joan Gornés Pons, Vicente Camarena Fayos, Pere Ponsetí Olives, Bernat Sintes Palacions, Martí Cerdó Serra, Montserrat Galmés Melis, Antoni Mascaró Pons, Augusto Cortés Bonnín, Jaume Ramis Monserrat, Francesc Pons Pons, Joan Petrus Gomila, Andreu Bosch Anglada, Margarida Socías Amorós.

no combregar amb la causa republicana— no incriminà ningú i s'excusà en el fet que «Como estuve detenida y destituida de mi cargo desconozco, por no convivir con ellos, la actuación de mis compañeros» i Sebastià Gallat —prou significat amb la causa republicana, no debades fou secretari de la FETE de Menorca i membre de la Comissió de Primera Ensenyança del govern republicà— a l'hora d'incriminar els seus companys sols farà referència a aquells que ja han estat jutjats o que han partit cap a l'exili, sense esmentar els noms ni aportar dades per processar nous companys que encara restessin a l'illa: «En cuanto a la conducta observada por los compañeros, conocida por el declarante, puede aseverar en conciencia que, salvo unos contados casos de Maestros que han sido ya juzgados por los Tribunales o se juzgaron ellos mismos expatriándose, los demás se mantuvieron en una actitud discreta y digna por haberse situado al margen de toda significación extremista, creando a la Escuela Nacional, durante todo este período, un ambiente cultural propio, ajeno en absoluto, a lo que los dirigentes de la situación y las circunstancias querían imponer». De fet, Jaume Serra constata que els plecs de descàrrecs que es conserven a l'AMEIB presenten semblances evidents, com si haguessin estats fets sota el mateix patró, és a dir, com si algú hagués preparat models de respostes o aquestes s'haguessin preparat en equip. Tanmateix, pel que fa a la denúncia dels mestres a d'altres companys es constata que en cap dels expedients, fins i tot en els dels mestres depurats, perseguits i empresonats per les autoritats republicanes, no es denuncia ningú, protegint-se mútuament els uns als altres (una bona mostra d'això la trobam ens les citacions reproduïdes abans dels mestres Florit i Gallat). Tanmateix, si això passà durant els primers mesos de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes amb la consegüent repressió i depuració del magisteri illenc és fàcil imaginar el que degué passar durant els mesos de la Guerra Civil a Menorca sota les autoritats republicanes, en què fins i tot alguns dirigents de la FETE es queixaren de la passivitat del col·lectiu dels mestres i s'arribà a qualificar tots els mestres de feixistes i quintacolumnistes per part d'elements exaltats, tot amenaçant-los.

Ultra l'estol de documents que es reprodueixen, l'obra conté una interessant introducció redactada per Jaume Serra Barceló en què se'ns fa evident el conservadorisme de bona part del magisteri que exercia a l'illa durant la guerra, a més dels conflictes que sorgiren arran del nomenament d'auxiliars docents, de la reagrupació de l'alumnat, de la coeducació, de la laïcitat de l'ensenyament o de les consignes polítiques del republicanisme, no sempre ben rebudes pels mestres,

especialment per aquells d'ideologia catòlica i conservadora. Tanmateix, s'ha de tenir en compte que molta de la documentació generada durant els primers anys del règim franquista, de la qual es té constància a dia d'avui, anava destinada a la depuració i la repressió del magisteri i que, per tant, molts mestres en els seus plecs de descàrrecs intentaven minimitzar les simpaties pels postulats educatius del règim republicà, renegant-ne o manifestant-se tebis o conservadors en matèria política i presentant avals de bona conducta religiosa davant les possibles conseqüències de la repressió franquista. De fet, potser una línia d'investigació necessària a hores d'ara per establir les vertaderes conseqüències de la guerra entre el magisteri que exercí a Menorca estant seria l'anàlisi de les iniciatives i les experiències educatives portades a terme durant la República i els mesos de guerra (se sap parcialment, per exemple, que proliferaren les colònies escolars durant els anys de guerra per tal d'allunyar els infants del moment que es vivia, que s'intentà estendre l'alfabetització a través de les milícies de la cultura, etc.) o de la tasca educativa duta a terme pels mestres menorquins, o que exerciren a Menorca, exiliats en els seus països d'acollida. Tanmateix, en aquest punt, com en molts altres de la nostra història col·lectiva, probablement hem fet tard, hem començat a investigar massa tard, si ens atenem al fet que molts testimonis s'han quedat pel camí i que malauradament no disposam de memòries personals de mestres menorquins —gènere, el de les memòries personals en general, d'altra banda tan abundant en la bibliografia menorquina de la guerra i la postguerra— que ens puguin aportar dades i coneixements nous que ens permetin establir comparacions sobre la situació del magisteri a d'altres regions de l'àrea d'influència de parla catalana.

Jaume SERRA I BARCELÓ
(Introducció, transcripció i notes) (2002)
Documents sobre el magisteri nacional a Menorca arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes (1939)
Inca: AMEIB, Servei d'Ordenació,
Secció de Material Didàctic i Divulgació Educativa
(Seqüència 1, Quaderns d'Història de l'Educació
de les Illes Balears)
40 p.